
Збереження та популяризація музейних і приватних збірок народного мистецтва

УДК 069-027.551:7

ДЛЯ ЧОГО ДОСЛІДНИКОВІ СВОЯ МИСТЕЦЬКА ЗБІРКА?

Михайло СЕЛІВАЧОВ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9199-0270>

доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри дизайну і технологій,
Київський Національний університет культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна
mik_sel@ukr.net

Michael SELIVACHOV
Doctor of Arts (hab), Professor,
Head of the Design and Technology Department
Kyiv National University of Culture and Arts,
36, E. Konovalets, str., Kyiv, Ukraine
miksel@ukr.net

WHY RESEARCHER SHOULD POSSESS |AN ART' COLLECTION?

Мистецтвознавець (якщо він/вона не працює в музеї) не може бути успішним без свого власного міні-музею. Це дає змогу щоденно спілкуватися з експонатами, поступово виявляючи дедалі глибші шари художнього змісту, з'ясовуючи, при необхідності, деякі технічні деталі. Важливо сприймати твори мистецтва всіма п'ятьма органами відчуттів, а не тільки зором, як це можливо в звичайному музеї.

Охарактеризовано найцікавіші речі з авторської колекції (в основному зразки народної творчості), обставини їх придбання й етапи сорокарічного формування колекції. Такі міні-музеї дуже корисні для професійної діяльності.

Ключові слова: декоративне мистецтво, народна творчість, приватні збірки, стародруки, традиційні промисли, художнє ремесло.

An art researcher (if he/she does not work in a museum) cannot be successful without his own mini-museum. It allows him/her to communicate with exhibits on daily basis, gradually revealing all the deeper layers of artistic content, figuring out, if necessary some technical details. It is important to perceive the objects of art by all five senses, and not just a sight, as it is possible in an ordinary museum.

This article characterizes the most interesting things from the author's collection (mostly samples of folk art), as well as the circumstances of their acquisition and the stages of forty-year formation of the collection. Such mini-museums are very useful for professional work.

Keywords: decorative art, early printed books, folk art, private collections, traditional crafts.

Вступ. *Мета статті* — розповісти про свою приватну колекцію, невелику, всього кількості речей включно з дрібною пластикою, фрагментами вишивок, писанками, витинанками тощо. Пошук, збирання, розподіл і перерозподіл зібраного на певні групи за видами й типами належить до фундаментальних людських потреб, незалежно від того, що саме ти збираєш — поштові марки, листівки, картини чи, коли йдеться про «сильних миру сього» — заводи, землі й інші нерухомі та рухомі цінності. Потреба може перейти у пристрасть, і тоді про подібного колекціонера можна сказати словами поета: *он знал одной лишь думы власть, одну — но пламенную страсть* — чого не дай нам, Боже.

Основна частина. У моїй пам'яті зберігся епізод початку 1950-х рр., коли Віра Олексіївна Павленко, тодішній завідувач руїнами Успенського собору, показувала Василеві Артемовичу Шиденку, головному хранителю Києво-Печерського заповідника, знайдені при розкопках собору понівечені вибухом фрагменти срібних іконних риз, шматочки сріблястої парчі тощо. Після того мені захотілося й самому спробувати щастя у розвалах плінфи. Уявіть собі, вдалося теж знайти пару шматочків позеленілого металу та клаптиків блискучої тканини. Все це я з ентузіазмом передав тій же Вірі Олексіївній й не міг тоді зрозуміти її занепокоєння моєю пошуковою активністю.

Взагалі першими профорієнтаційними імпульсами я зобов'язаний лаврському заповіднику, де працювали (та жили на його території) мої батьки. Причому справляли найбільше враження не так самі експозиції численних лаврських музеїв, як їх прихований од відвідувачів бік. Наприклад, інтригуюче-таємничий відділ фондів у 6-му корпусі, куди пускали навіть не всіх співробітників, звідки служитель Анна Василівна виносила провітрювати на сонці плащаниці, фелоні, воздухи. Або напівпідвал теперішнього Музею народного мистецтва, освітлюваний з південного підгірного боку великими вікнами в металевих рамах з багатьма дрібними шибками. Крізь них виднілися стелажі, заповнені мистецькими творами. Погрожі літньої днини вікна прочиняли, можна було поспілкуватися з музейниками, серед них особливу привітність виявляла приятелька моєї мами Муза Яківна Куницька.

Вдома ж у нас нічого такого цікавого не було — майже все старовинне пропало у війну. До того ж

вважалося, що музейні працівники не повинні мати своїх власних колекцій. Висіли, правда, пара маленьких олійних етюдів, подарованих у 1940-ві рр. автором — Федором Зотиковичем Коновалюком (церква Спаса на Берестові та неідентифікована мною капличка), а також кілька подарунків батькових друзів-художників — офорти Павла Яковича Куценка, акварелі Віктора Георгійовича Дмитренка та ще дещо.

Натомість оповитий романтикою був інтер'єр приватного будинку в Харкові, де жили мачуха й вітчим мого батька, й куди мене щороку запрошували на літні канікули. Чого там тільки не було! Над обіднім столом висіла старовинна лампа (перероблена з гасової) з величезним напівкруглим молочного скла плафоном, якимись бронзовими ланцюжками та литими прикрасами у вигляді міфологічних істот, виблискували бронзові ж поліровані ручки на дверях і підсвічники на піаніно. Біля нього на етажерці — стос дореволюційних нотних збірників. Під гіпсовим зліпком голови Александра Македонського стояв мармуровий чайний столик з діючим самоваром (його розпалювали на свята для гостей). Поруч із самоваром лежав опрацьований річний комплект дореволюційного гумористичного журналу «Будильник». Шафа в їдальні з дверцятами різнобарвного скла була наповнена незвичайними столовими приборами, «кузнецовським» посудом. Найбільше мені подобалася сільничка, що нагадувала кришталевий саркофаг сплячої царівни.

У кімнаті бабусі Євдокії Давидівни вражали ледь не метрової висоти павині пера у струнких скляних вазах стилю модерн. Поруч із перами у вазах зовсім іграшковим здавалися погруддя Наполеона та перламутровий театральний бінокль. Під еркером стояв полірований ломберний столик, застелений картатою плахтою, що вбирала очі глибоким червонястим колоритом. У кабінеті дідуся Георгія Дмитровича висів портрет Суворова, схожого на господаря, сяяли золотим тисненням корінці книг, які належали моєму рідному дідові Олексію Федоровичу, який овдовів 1915 року, 1918 — одружився з Євдокією Давидівною Шуликою, а наступного року помер. Найцікавішими були китайські лаки, фарфор, дерев'яна скульптура, привезені з Китаю, де архітектор Г.Д. Іконников проектував якісь об'єкти.

Проте справжній сезам відкривався за дверима кімнатки під дахом, у якій підлітком жив мій батько

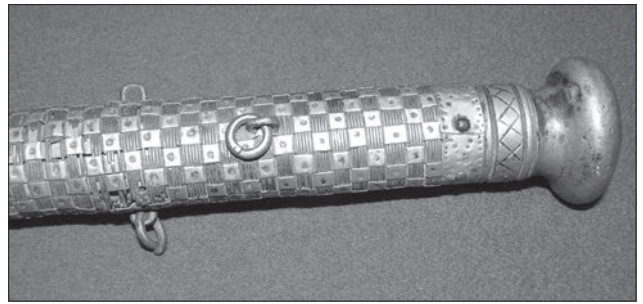
Роман Олексійович. Туди вузенькими та крутими дерев'яними сходами протягом кількох десятків літ виносили всякий непотріб — від старих листів, книг і журналів (їх зібралось кілька валіз) до зіпсованих парасольок, годинників, різного роду прикрас, фотокамер, і подібних надзвичайно цікавих речей. Виявилася навіть бляшана скринька з кількома тисячами царських асигнацій різного номіналу. Коробки з давніми паперами припадали порохом і на горнища будинку та сараю. Знайшов там амуніцію німецького солдата, який 1943 року забіг у цей двір, перевдягнувся у цивільне та з вигуком «Гітлер капут» побіг собі далі.

Багато чого звідти поступово перевіз я до Києва. Тепер у мене на стіні висить вінчальна дідова ікона, позолочені корінці енциклопедії «Просвещение» й інших інколи ще прадідівських книжок сяють тепер у моїй книжковій шафі, а письмовий стіл прикрашає дідовий письмовий прибор (яким перед тим понад піввіку користувався другий чоловік Євдокії Давидівни Георгій Дмитрович) — дві скляні примхливо-гранчасті чорнильніці з бронзовими кришками, завершеними гострими шпильями — на масивній мармуровій підставці, що спирається на знову-таки бронзові точені ніжки...

Всякий раз перед від'їздом із Харкова Георгій Дмитрович пильно ревізував мій чемодан зі стародавніми «скарбами». Наприклад, після недовгого роздуму він махнув рукою на еротичну листівку столітньої давнини, натомість рішуче вилучив і тут же порвав на дрібні шматки пожовклу газету «Фолькіше беобахтер» за 1943 р., де було вміщено, зокрема, фото групи радянських солдат із піднятими догори руками...

Наступний етап колекціонування, 1960-ті роки, пов'язаний із зайняттями (потім і викладанням) у відділі туризму та краєзнавства колишнього палацу піонерів, а тепер — Київського палацу дітей і юнацтва. Керувала відділом світла особистість Галина Сергіївна Школа, філолог за фахом, альпініст за покликанням. Із численних походів Україною, на Кавказ, Урал, Хібіни й інші регіони Радянського Союзу привозили різні цікавостки геологічного, військово-історичного характеру. Мені доручили відати етнографічно-мистецьким сектором.

В одному з навчальних приміщень обладнали невеличку експозицію, переважно творів народних

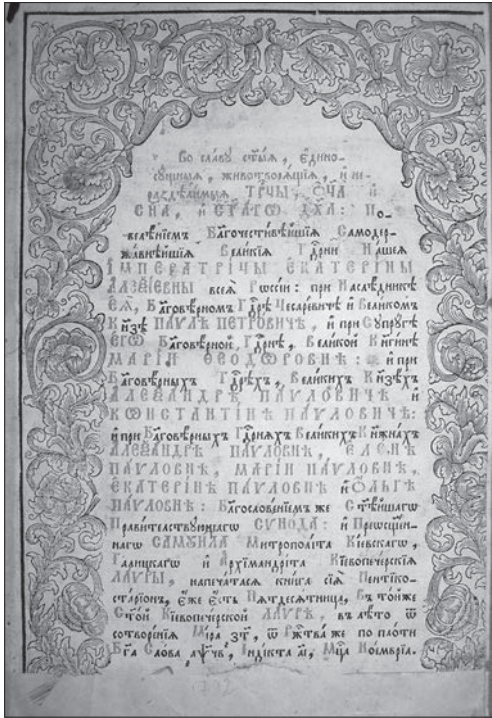

Іл. 1. Навершя жіночої палиці. Дерево, нейзльбер, бісер. Кін. XIX — поч. XX ст., із с. Ільці Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

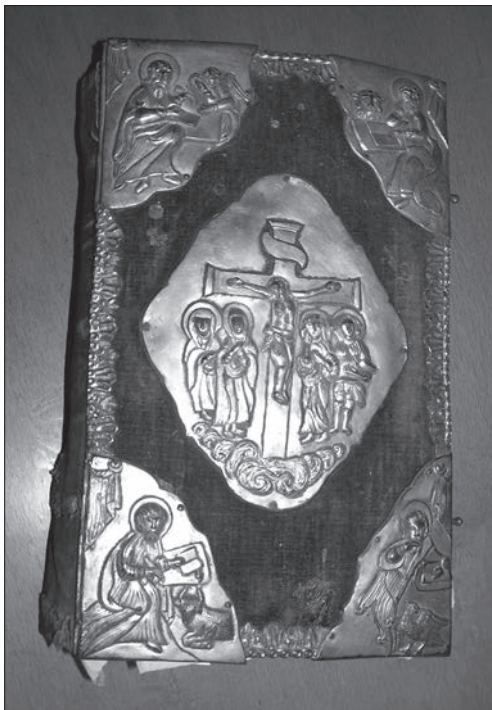
майстрів Карпат і Полісся. Крім писанок, вишивок і кераміки експонувалися доволі рідкісні речі, наприклад, оздоблена нейзльберною плетінкою гуцульська жіноча палиця з Ільців (Іл. 1), «писана кавалерська» торба-дзюбенка та справжній топір із Космача, букві точені ракви, схожі на давньогрецьку піксиду. Висів різьблений із дерева хрест 1834 р. з Борщівщини, виміняний мною у спелеолога Валерія Яновича Рогожника на просту череп'яну баньку, правда, надзвичайно гарних пропорцій, яку мій партнер ідентифікував чомусь як античну...

Коли приїздили поважні делегації, цю експозицію за вказівкою начальства тимчасово переміщували до центрального холу, мені ж належало перебувати неподалік на випадок, якщо хтось із гостей зацікавиться та знадобляться пояснення. Часом так і траплялося: одного разу довелося познайомитися при цьому з секретарем ЦК Компартії Канади, українцем, який назвався прізвищем, схожим на Соломончика.

Находили до нашої туристської збірки й ікони. У Покровській церкві 1622—1629 рр. села Сулимівка Бориспільського р-ну, перетвореній тоді на зерносклад, комірник віддав мені сивий від пташиного посліду образ св. Юстиліана зі спеленутою дитиною — доброї професійної роботи середини XIX ст. (у народі його йменують і «Устиліаном», «Устиніаном», хоча правильно — «Стиліан»). Із Снігурівки під Фастовим привезли ікону св. Іоанна Богослова. Покійний Лаврський реставратор О.П. Шептюков розчистив її фрагмент і датував нижній шар живопису XVII сторіччям. Образ цей був складовою композиції Розп'яття з пристоячими, що увінчувала іконостас місцевого Різдово-Богородичного дерев'яного храму XVIII ст. Якось «Іоанн» упав із своєї висоти, ледь не покалічивши прихожанина. Після цього на місце його вже не водружали, тримали в закутку під

Іл. 2. Титульний аркуш стародрука «Пентікостаріон, еже єсть Пятьдесятница», друкарня Києво-Печерської лаври, 1792 р. З київського Полісся. Дарунок Михайла Намісника

Іл. 3. «Євангеліон», друкарня львівського ставропігійного Успенського братства, 1722 р. З церкви міста Летичів Хмельницької обл.

стінкою, тому, мабуть, із видимим задоволенням передали молодим інтересантам. 24 вересня 1999 року снігурівський храм згорів і мене перестало мучити

сумління, що не повернув ікону св. Іоанна на місце у добу «відродження духовності»...

Колега Михайло Дмитрович Намісник подарував мені кілька стародруків, які він підібрав у нечинних занедбаних храмах. На жаль, я не записав одразу ж точне походження цих книг, а тепер, через 40 років, деталі стерлися з пам'яті. Напевно знаю, що теж із Фастівщини він привіз у дуже доброму стані збереження Євангеліє ін фоліо у металевій рококовій оправі Катерининської доби. Виставляти релігійні речі в Палаці піонерів нам тоді заборонили, тож після кількох років обтяжливого зберігання такого великого фоліанта в домашній тісняві я визнав за доцільне передати Євангеліє за Михайловою згодою до одного з діючих храмів — через свою тодішню співробітницю з реставраційних майстерень Валю Огородову, сестра якої завідувала ризницею Свято-Володимирського собора.

Навіть не впевнений на 100%, які ще стародруки дісталися мені саме від М.Д. Намісника. Можливо, служебник без початку та кінця з двома мідьоритами Якова Кончаковського (монограма «Я. К.»), який я ототожнюю з Києво-Печерським виданням 1762 р. за каталогом Ф. Максименка 1975 р.; «Пентікостаріон, еже єсть Пятьдесятница» теж київського друку 1792 р. з маргіналіями у тексті та на форзаці, у саморобній оправі з грубого полотна, скоріше за все часів останньої німецької окупації. (Іл. 2).

Оглядаючи навесні 1969 року діючий православний храм у Летичеві Хмельницької області, впала в око грубезна книга 37 x 22 x 10,5 см. Масивні дошки оправы обтягнуті потертим зеленим оксамитом. Чільний бік прикрашав середник з рельєфним зображенням Розп'яття та наріжники з чотирма євангелістами — усе з прокарбованої та позолоченої бронзи. (Іл. 3). Непогано збережена титульна сторінка повідомляла, що перед нами львівський Євангеліон 1722 року з друкарні львівського ставропігійського Успенського братства. В отворах, поточених хробаками, ворухилися ці жирні жовті сотворіння діаметром понад півсантиметра. Сказав присутнім священикам про культурно-історичну цінність книги, на що вони відповіли: заберіть її собі. Й навіть дали хустку загорнути. (Іл. 4).

З безмежною радістю віз я у Київ це дороге цінне надбання, прикрашене гравюрами з дошок майстрів XVII ст. Євстафія Завадовського, Іллі, Георгія й ін-

ших (на деяких є дати від 1681 до 1683), а заставки, що часто виходять за межі полоси набору, відтиснені з уже вельми стертих дощок, які служили ще Іванові Федорову та Петру Мстиславцю для заблудовського «Євангелія учительного» 1569 року! У книзі кілька десятків текстових ілюстрацій із кліше, які використовували для львівського Євангелія 1636 року. Їх автором Д.В. Степовик називає «гравера кола П. Беринди», репродукції цих гравюр для його книги 1982 року зроблені саме з мого примірника 1722 р.

Завершуючи тему стародруків, згадаю ще мініатюрний псалтир 1777 р. без початку, кінця й оправу (13 x 8 см), який за описом відповідає номеру 112 каталога М.М. Кубанської-Попової — з друкарні Києво-Печерської лаври, 1777 подарований мені на день народження десь у 1990-х рр. Володимиром Дібровою (нині відомий український письменник, професор Гарвардського Університету); відбитки з кліше XVIII ст., відтиснені в наші дні на давньому папері, теж подаровані друзями-художниками; мінею XVIII ст. за «іаннуарій», без початку, зате прекрасної збереженості, з золотим обрізом, який походить, якщо не зраджує пам'ять, із харківської збірки.

Найцікавіші речі з металу — то кілька зразків старообрядницького литва, пара кованих клямок, а з нумізматики — срібна польська монета XVII ст., знайдена біля церкви в Боярці під Києвом, подарована мені на межі 1960—1970-х рр. уже літньою дочкою священика, що правив перед тодішнім отцем Миколаєм. Але найпам'ятніші предмети — то бронзові посрібнені лампадка та верхня шата з оправу Євангелія, привезені 1967 р. з походу по Кодимському р-ні Одеської обл. Обидві речі були вкриті грубим шаром затверділого багаторічного бруду. Для його розм'якшення й усунення хтось порекомендував мурашину кислоту, що не роз'їдає метал. Очевидно, гумова рукавичка під час роботи протерлася, бо наступного дня моя права рука покрилася суцільним мокрим пухирем і весь верхній шар епітелію знявся цілим, мов тоненька рукавичка.

Коли навесні 1968 року добігала кінця моя діяльність у Палаці піонерів, я пожалів лишати там найцікавіші експонати. Потім віддав дещо для надійнішого збереження Іванові Макаровичу Гончареві, щось придбав МУНДМ, наприклад, згадану «писану дзюбенку», сердак-«петик» із села Молодятин під Коломиєю, буковинські чоботи з твердими халя-

Іл. 4. Розворот із «Євангеліона», друкарня львівського ставропігійного Успенського братства, 1722 р. З церкви міста Летичів Хмельницької обл.

вами... У ті роки ще нерідко можна було натрапити в експедиціях на речі початку XX ст., і цю можливість не змарнували співробітники новоствореного Музею народної архітектури та побуту в Пирогові. По кілька разів на рік вони виїздили в експедиції для запуску експонатів і мали можливість, принаймні частково, розраховуватися відразу готівкою. Люди благали придбати у них іще те й те — значно більше, ніж це було потрібно для музею. Таким чином створювалася мотивація для формування власних колекцій, обмінного фонду. За розповідями, виходячи з села (не завжди вони мали транспорт), прикопували десь у лісосмузі менш цікаву кераміку та дрібні корали, сподіваючись іншого разу забрати це все. Проте не завжди така нагода траплялася. Дещо з цих експедиційних знахідок потрапило до моєї збірки.

Наступне моє колекціонерське захоплення — народні ікони. Саме народні, бо вони, порівняно зі справжніми церковними — більше душевні, ніж духовні, національно й навіть локально забарвлені, позбавлені суворої канонічності, тому більше відповідали панівним художнім запитам української інтелігенції 2-ї половини XX ст. До того ж їх не збирали державні музеї, принаймні пізні зразки кінця XVIII—XIX ст., які тоді ще доволі часто траплялися в сільських церквах і хатах.

Взагалі ж у 1960-ті роки мода на колекціонування досягла піку в інтелігентному середовищі. Задавав тон, завдяки своїй загальнодоступності та полемічності, домашній музей української давнини І.М. Гончара. Чудові зразки старих ікон, «мамаїв» доводило-

Іл. 5. Ікона св. Варвари. Дошка, темпера, XIX ст., із с. Бородані Богуславського р-ну Київської обл.

Іл. 6. Ікона св. Георгія. Дошка, темпера, XIX ст., із с. Чайки Богуславського р-ну Київської обл.

ся бачити у помешканнях мистецтвознавців старшого покоління С.А. Таранушенка, Ю.П. Нельговського, а у мого ровесника Ігоря Диченка — новий і новітній живопис. Люди зачитувалися «Письмами из Русского музея» та «Чёрными досками» Володимира Солоухіна, де містилися не тільки контровер-

сійні міркування з приводу розвитку мистецтва, а й найпростіші рецепти реставрації.

Початкові відомості про народні ікони дістав, крім доволі малочисельної літератури, у Івана Макаровича Гончара: його колекція традиційних образів із Середнього Подніпров'я стала темою моєї курсової роботи на третьому курсі Інституту (1967—1968 рр.). Збиранню ікон сприяла й тема наступної курсової та дипломної роботи про дерев'яні храми Київщини XVII—XX ст., коли я багато подорожував з метою фіксації та дослідження таких пам'яток — їх лишалось в області близько півсотні. Сприяв у тому відповідальний секретар Київської організації УТО-ПіК Остап Адамович Пасіка, надихаючи своїм ентузіазмом і щедро даючи відрядження.

Втім, збирання не було метою, а тільки попутним хобі: до деяких сіл автобус не ходив, доводилося нести знахідки на собі, вдома не було достатньо місця, та й стан ікон здебільшого вимагав термінових консерваційних заходів, якими я тоді не володів. Отож більше фотографував. Бувало, висловлював захоплення якоюсь іконою, що мені особливо подобалася (переважно у недіючих церквах), після чого староста чи комірник (якщо це був уже склад), пропонували забрати її собі. Одного такого разу, покидаючи село Ковалівка під Білою Церквою, мене наздогнав посильний із сільради, поцікавився документами і відібрав розписку, в якій зазначалося, що таку й таку ікону ім'ярек узяв для наукового вивчення, що, зрештою, відповідало дійсності.

Отож протягом 1960—1970-х років у мене зібралось до тридцяти ікон із Бороданів (Іл. 5), Ковалівки, Розкопанців, Тулинців і ряду інших сіл області. Деякі я укріплював, за порадою реставраторів, різними методами — від заклеювання цигарковим папером і риб'ячим клеєм до ін'єкцій воском і смолами, промив, і всі вони збереглися в задовільному стані, чого б не було, певна річ, якби вони лишилися на своєму місці — деякі храми (у Пищиках, Чайках, Снігурівці, Товстому Лісі) по тому згоріли. (Іл. 6).

Ці дорогі мені твори й досі стоять на полиці-божнику, вирізьбленому моїм другом художником Василем Паракіним, досі тішать родину та гостей. Побачивши їх, дехто привозив мені «образи» зі своїх рідних місцевостей. Так у мене з'явилися нові ікони з Білоцерківщини (від куми Ніни Миколаївни Яценко), Полтавщини (від різьбяр Валентина Кузьмовича Нагнибди),

Курщини (від однополчанина Михайла Онищенка), Вінничини (від колекціонера Леоніда Панкоші, (Іл. 7) — вибачайте, якщо когось не назвав.

У цьому ряду слід згадати й новіші надбання — пізні іконки на склі з Гуцульщини, придбані на храмовому святі в Косові 7 липня 1978 р., виконані трохи пізніше «св. Миколай» Зінаїди Косицької й «Архистратиг Михайл» (1984) Ані Вадової, нині художника, але тоді ще дитини. Думаю, не без впливу домашньої збірки син Роман став іконописцем.

У 1960-ті роки багато хто збирав селянську побутову кераміку. Вона приваблювала тоді суголосними добі художніми властивостями: лаконізмом засобів естетичного вираження, зумовлених конструкцією та функцією речей, органічною традиційністю, регіональною самобутністю. Одну з перших полив'яних мисок, оздоблену по рожевому черепку білими, коричневими та блакитними концентричними смугами з фляндрівкою, купив на Сорочинському ярмарку 1969 року. Помітив із здивуванням, що її профіль дуже подібний до посудин енеоліту, так само як у простого біконічного гладущика, полив'яного всередині та на верхній зовнішній частині, з держаком-кілечком, придбаного 1971 року на базарі у Гайвороні Кіровоградської області. Не такі виразні пропорції у миски з чернігівського базару.

Тішуся двома розкішними мальованими мисками 1920-х або початку 1930-х рр. із Східного Поділля, подарованими Катериною Іванівною Шамякою. Одну з них, із великою 9-пелюстковою розеткою на дні й чарівними зеленкуватими «очками», вона придбала в 1970-ті рр у с. Загоряни Ушицького р-ну Хмельницької області (Іл. 8); другу, з особливо дрібною фляндрівкою — в с. Стіна Томашпільського р-ну на Вінничині. Виготовлена остання, ймовірно, у Берлинцях Лісових або Кибличі. Від К. Шамяки й інша чудова миска 1970-х рр. із Рокити Волинської області — з чорнолощеним ялинковим візерунком і хрестиком на дні. Вона бринить від доторку, немов волейбольний м'яч. Є пара чорнолощених глечиків із Коболчина та Малинців (Чернівецька обл.). Пробував ставити у них квіти, проте від води глеки псується — з'являється білий наліт.

Ірина Михайлівна Ольшанська, вчителька та вишивальниця зі Стрия, згодом заслужений майстер народної творчості, подарувала косівську тарілочку 1940-х рр. Микола Стефанович Левчук привіз

Іл. 7. Ікона Божої Матері. Дошка, темпера, ХІХ ст., з Архангельської обл. Дарунок колекціонера Леоніда Панкоші, м. Гнивань Вінницької обл.

Іл. 8. Миска з села Загоряни Новоушицького р-ну Хмельницької області, початок ХХ ст. Дарунок колекціонера Катерини Шамяки

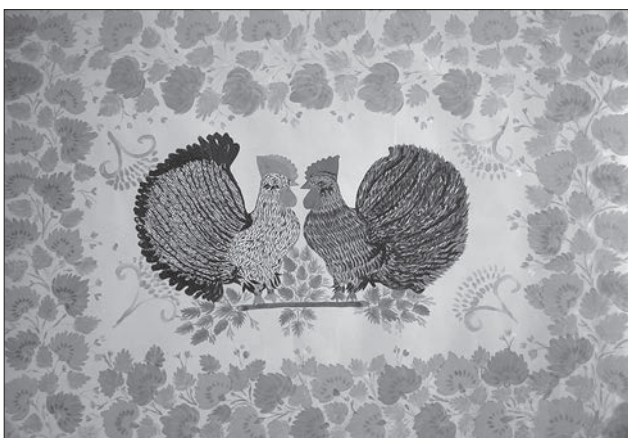
1967 р. із Косова настінну таріль, іншу подібну купив я у Валентини Джуранюк (1970-ті рр.), схожу за невимушеним і замашним почерком на манеру Бахматюка. Це є косівська кухва, що ми нею досі користуємося для святкового столу. Під час найпершого приїзду до Косова (1965) вдалося придбати пару посудин, розмальованих Павлиною Цвілик (вони лишилися в згаданій експозиції колишнього Київського палацу піонерів, а з харківського дідового осідку походить пара полтавських мальованих виробів часу діяльності земств.

Іл. 9. Миска з з села Головківка Чигиринського р-ну Черкаської області, ХХ ст. Придбано бл. 2010 року на ринку антикваріату в Києві (Нивки)

Іл. 10. Глиняний свистунець із села Громи (Уманщина) роботи Купріяна Нечипорука. 1960-ті рр. Дарунок Володимира Данилейка

Іл. 11. Євгенія Артишенко (дочка Надії Білокінь, Радсело біля Петриківки). «Півники». Папір, гуаш, 1980 р. Придбано в автора

Не пам'ятаю, звідки у мене миска Дем'яна Косяченка 1970-х рр. з традиційними для села Гни-

лець на Черкащині «гребінчиками», не дуже вправна з технічного та художнього погляду. На ярмарку в МНАП купив у Михайла Тодосовича Тарасенка теж полив'яну миску, дибинецьку, прикрашену спіральними різнобарвними загогулинами. Вона мені здалася дуже життєрадісною, схожою на твори Полока й інших абстрактних експресіоністів. З ентузіазмом похвалився надбанням співробітнику з ІМФЕ Адамові Купріяновичу Жуку, але той скептично зауважив, що таке «мистецтво» можна збирати возами. Тепер я розумію, що обидва ми мали рацію.

Нарешті, зовсім недавно купив за 5 доларів на антикварному ринку (Нивки) трохи перепалену голівківську мальовану миску (Іл. 9), а від молоді луцької дослідниці Наталі Кубицької дістав у подарунок глечик з жовтими цятками на зеленому тлі з Кульчина — після захисту своєї дисертації у Львівській академії мистецтв Наталя роздарувала привезений наочний матеріал членам Спеціалізованої ради.

Треба згадати кільканадцять речей дрібної пластики: свистунці з Громів (Уманщина — від Нарциса Яковича Кочережка та Володимира Григоровича Данилейка, Іл. 10), Опішні (від Олени Олександрівни Клименко) та з інших осередків, свічник і фігурну посудину у вигляді бика, куплені у Михайла Китриша, дитячі навчальні роботи з Гнідинської школи під Києвом, подаровані художнім керівником цього закладу Володимиром Кальненком.

На Різдво я вже років із сорок тру мак у рожевій макітрі з Нових Петрівців, купленій на Житньому ринку. Коли виселяли Вигурівщину з Троєщиною, будуючи на цьому місці новий житловий масив, я щонеділі їздив велосипедом до місцевої церкви, де правив знаменитий ієромонах отець Пімен, а вертаючись додому не міг уникнути спокуси підібрати у покинутих хатах горщики, гладущики. Стара кіптява після спроб її відмити стала схожою на благородний чорний лак, і ці класичних пропорцій посудини досі стоять на спеціально зроблених полицях, прикрашаючи наш передпокій...

Коли говорити про скло, мене завжди хвилювала невибаглива та ненав'язлива, справді світлоносна краса ремісничих гутних виробів, призначених для щоденного побутового вжитку. В той же час продукція львівського та київського скляного заводу (як і кришталь) здавалася мені менш цікавою через якусь вторинність, невмотивовану затратність матеріалу,

надмірну декоративність, яка суперечить естетичним властивостям такого делікатно-тендітного матеріалу, як хрупке (хоч і не обов'язково крихке) скло.

У Кодрі, Мірчі й інших селах Київського Полісся, де діяли старі склязаводи, на почесному місці в хаті таємниче виблискувала завітчана статуетка Божої Матері, накрита скляним циліндром з напівкруглим верхом — так званою «халявою» — заготовкою для виготовлення віконного скла (в цих селах значну частину населення становили римокатолики поляки або чехи). Під час екскурсії у Мірчі Бородянського р-ну на початку 1960-х рр. майстри мало того, що дозволяли юним туристам особисто спробувати видуту двохлітровий балон для газованої води (тодішня основна продукція), а й виплітали на наших очах із гарячої та ще пластичної скляної маси, ніби справжній ціпок з заокругленим держакон, зробили кілька пташок, оздоблених різноколірними вкрапленнями на зразок венеційської техніки «міллефіорі». Років через двадцять, у середині 1980-х, доля знову привела мене до Мірчі та звела з давнім приятелем Казиміром Казиміровичем Лісовським, який подарував на згадку чудовий слоїк зеленкуватого скла місцевої роботи з такими «живими» пухирцями, пластично вигнутим денцем і виложистим вінцем.

Із подібного роду предметів є у мене ще пара витонченої (у буквальному та переносному смислі) краси пляшок із гіпертрофовано вузьким горлом. Одна з них привезена, всупереч суворій забороні, з ексспедиції до Чорнобильської зони 1994 року — неможливо було встояти перед такою спокусою. Кілька господарських місткостей (переважно фрагментів) і аптечних флаконів, оздоблених розкішною сріблясто-золотавою перламутровою патиною, розкопали ми з художником Василем Парахіним на Запещерці під час земляних робіт при спорудженні Музею Великої Вітчизняної війни на межі 1970—1980-х років.

Зразків декоративного малювання найбільше у мене з Петриківки, де неодноразово бував у 1970—1980-х рр. Записуючи свідчення майстрів, придбав кілька робіт у Оришки Пилипенко, Параски Павленко, Надії Білокінь і її дочки Євгенії Артишенко (Іл. 11), де що подарували Андрій і Марія Пікуші й інші. Дорогоцінним спогадом лишилося відвідування Марії Примаченко (у січні 1976 року, разом із Ярославом Гольцем), яка теж подарувала мені «Звіра Чапуна» в білих яблуках на блакитному

Іл. 12. Марія Примаченко. «Звір Чапун». Папір, гуаш, 1975 р. Дарунок автора

Іл. 13. Дерев'яна шкатулка, прикрашена виїмчастим різьбленням, 2000-ні роки, робота новгород-сіверського майстра Ігоря Білевича, який тепер працює у Глухові Сумської обл. Дарунок автора

тлі. (Іл. 12). «Чапуна» побачив у мене мій офіційний московський опонент Олександр Соломонович Канцедікас і попросив придбати й для нього твір Марії Оксентіївни, бажано лева. Невдовзі це вдалося зробити. Маю також багато витинанок роботи Зінаїди Косицької, Галини Хміль, Людмили Одарченко (тепер Александрової) й інших майстрів.

Оскільки займався тоді насамперед вивченням художнього деревообробництва, то маю чимало предметів із цих матеріалів. У першу чергу від майстрів, про яких писав і з ким спілкувався — Василя Парахіна (Київ), Валентина Нагнибіди та Марії Переверзіної (Кременчук), Анатолія Колошина (Новгород-Сіверський) і його учня Ігоря Білевича (Іл. 13), ложкаря Михайла Царенка з Тептівки під Богуславом, косівського студента Р. Геніка (копія шкатулки Се-

Іл. 14. Деталі тканих рушників із села Долинське (кол. Валя-Гоцулуй) Ананьївського р-ну Одеської області, 1960—1970-ті роки. Призначені для перев'язування гостей на весіллі. Мотиви «Цвіт картоплі» (ліворуч), «Цвіт полуниці» та «Попові чаші».

Іл. 15. Ткаля Кулина Василівна Самойленко з власноручно тканими доріжками з ганчіркових стрічок. Село Полошки Глухівського р-ну Сумської обл. 1980-ті роки. Мотиви «Орли подвійні», «Орли одинарні», «Фонарики». Дарунок автора

мена Корпанюка, подарована викладачем Йосифом Приймаком) тощо.

Серед купи старого непотребу просто неба біля хати вже згадуваного Казимира Лісовського у Мірчі (Бородянський р-н, Київщина) знайшлася давня поросла мохом надзвичайно гарна дерев'яна медяникова дошка. З її обох боків були крупномасштабно вирізьблені три розетки різної конфігурації та мотив із концентричних квадратів. Навкруги однієї з розеток розміщувалися навхрест літери «с», «ять», «л» і «ц», а в середині — «а». Позаяк подібні дошки Полісся невластиві, я дуже зрадив і вже міркував, як її вписати в коло місцевої традиції. Проте «відкриття» не сталося, бо Казікова бабуся пригадала, що цю дошку привіз її бабусі наречений із заробітків на цукрових плантаціях Полтавщини тоді, коли була війна з японцями, тобто у 1904—1905 рр.

Не минав нагоди купувати вироби з лози (про які тоді майже ніхто не писав) в усіх місцевостях, де доводилося бувати — маю кілька десятків предметів лозоплетіння з різних регіонів, в основному кошиків, і це стало джерельною базою для ряду публікацій. Кілька плетених речей подарував Німецькому музею лозоплетіння у Міхеллау, який ми відвідали разом з майстринею Галиною Федорівною Кучер 1998 року на запрошення міжнародної ремісничої спілки «Майстри європейського дому».

Найбільше збагатилася моя збірка протягом першої половини 1980-х років, коли довелося працювати у складі наукових експедицій на молдавсько-українському пограниччі (історичні Буковина, Бессарабія, Поділля, Херсонщина). Цікавила мене тоді в першу чергу орнаментика, необхідно було входити в контакт із місцевими мешканцями, добиратися до стародавніх побутових речей, захованих у скринях і на горищах.

Найпростіший, найшвидший і найбільш зрозумілий шлях полягав у купівлі в людей непотрібної їм старовини. Після того селом ішла відповідна бажана «фама» й зазирнути до скринь і на горища вже не було великою проблемою. Психологічно полегшувало справу й те, що по селах у ті роки ходили євреї, що збирались емігрувати, у пошуках коралів, срібла й інших цінностей. Інколи селяни попереджали: «на нашому кутку нічого не знайдете, бо вже ходили жиди й усе скупили, а перед тим салби (рід намиста з монет у Чернівецькій обл., часто срібних. — М. С.) у

нашого пса на шії висіли». Часом жалкували: «було того повно, та вже подерли на катранці», тобто, на ганчір'я. Головне, що тепер тебе не боялись, як агента органів, який вишукує самогонників...

Пару десятків рушників я купив у с. Долинському Ананівського р-ну Одеської області. Й написав на цьому матеріалі статтю, зокрема, про цікавий феномен відродження рушникового візерункового ткацтва протягом 1960-х рр. і його ж згасання у 1980-ті рр. у зв'язку з подорожчанням фабричних ниток (Іл. 14). Привіз багато рушників, наміток, сорочок, горботок, поясів, козушин тощо з буковинських і бессарабських районів Чернівецької області — цей матеріал теж став основою для ряду публікацій. Цілий кладезь художніх скарбів відкрився у селі Рідківці (колишне Раранча) Новоселицького р-ну, куди наша спільна з Молдавською академією наук експедиція поверталася знову й знову. Не менш цікаві подібні знахідки зберігаються в мене із експедицій на Полісся, по Київщині, Чернігівщині, Сумщині (Іл. 15), волинських, подільських, карпатських закутках.

Іноколи траплялись унікальні, зовсім не типові відкриття. Наприклад, у селі Цамбула Лазовського району Молдови (населеному переважно українцями), бачив у людей по хатах прекрасні дерев'яні фігурки пташок, надзвичайно динамічні за формою (схожою на сучасні обтічні авіалайнери), до того ж гармонійно, легкими доторками пензля, розмальовані контрастними барвами, що виразно передавали пташине оперення. Зафотографував кілька десятків таких зразків і «вийшов» на їх автора — Тоадера Семеновича Розлога (1919 р. н.), який оповів зворушливу історію свого захоплення різьбленням фігурок у 1970-ті роки, після виходу на пенсію. Придбав у нього три пташки. (Іл. 16).

Одну з них випросив покійний талановитий мистецтвознавець Віктор Якович Соловйов для музею іграшок у Сергієвому Посаді, куди він перейшов працювати з дніпропетровського художнього музею. Дві інші довго стояли на видному місці у кабінеті директора Музею Івана Гончара. Коли 1998 року мене звільнили там з роботи за сумісництвом (через фінансові труднощі), пташок я у Петра Івановича забрав, але натомість подарував йому наступного року (на 50-річчя) великий аркуш Надії Білокінь «Весільний поїзд».

Іл. 16. Тоадер Розлога. Різьблені та розмальовані пташки (1970 — поч. 1980-х рр.). Село Цамбула Лазовського р-ну, нині Республіка Молдова. Придбано в автора

Ще одна група у моїй колекції — роботи, подаровані професійними митцями, про яких я писав статті, чи просто приятелював із ними. Це акварелі, олії, графіка Георгія Ткаченка, Олександра Бородая, Олександра Міловзорова, Василя Гудака, Володимира Кальненка, Феодосія Гуменюка й інших. У останнього, бідного переслідуваного в 1970—1980-ті роки художника, купив тоді разом з друзями кілька його чудових олійних творів.

Зрозуміло, зберігаю твори родичів, а серед них чимало митців, починаючи з прабабусі, художника-передвижника Катерини Сергіївни Селівачової (у дівоцтві Цербачова, 16 серпня 1864 — після 1913). За її ще картиною побутового жанру «Мамо, прокинись» (датована 1898 роком, уже за радянського часу вилучена з Третьяковської галереї до Державного художнього фонду в Загорську під Москвою) друкувалися листівки, що «висять» у Інтернет.

Висновки. Отож свій власний міні-музей дає змогу мистецтвознавцю щоденно спілкуватися з експонатами, поступово виявляючи дедалі глибші шари художнього змісту, з'ясовуючи, при потребі, деякі технічні деталі. Важливо сприймати твори мистецтва всіма п'ятьма органами відчуттів, а не тільки зором, як у звичайному музеї. Переконуюся в необхідності невідкладно скласти каталог своєї збірки, поки пам'ять зберігає відомості про походження більшості речей, та й подумати про їхню дальшу долю.